

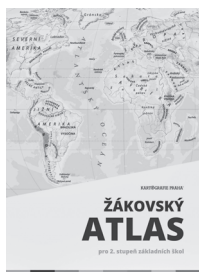
LITERATURA

Olivová, L., Ptáček, J.: Žakovský atlas pro 2. stupeň základních škol.

Kartografie Praha, Praha 2019, 104 s. ISBN 978-80-7393-451-4.

Olivová, L.: Žakovský atlas – pracovní sešit.

Kartografie Praha, Praha 2019, 36 s. ISBN 978-80-7393-453-8.

Na trhu se objevil dlouho očekávaný, a doposud v Česku jediný, žakovský atlas i s pracovním sešitem. Mnozí učitelé tuto skutečnost kvitovali, a to i proto, že je pracovní sešit určen pro práci s jakýmkoliv atlasem (dle autorů), i když většina map je převzata právě z žakovského atlasu. V úvodu je třeba podtrhnout, že jak atlas, tak pracovní sešit nabídkou postupně rozvíjejících úloh a zajímavých map určitě neurazí ani žádného středoškolského učitele, potažmo žáka. V obou publikacích je zjevná snaha o nové pojetí výuky geografie i inspirace zahraničními atlasy, a to britskými, německými, rakouskými, francouzskými či švýcarskými. A je milou povinností recenzentů pográtulovat autorům k tak zajímavému počínu.

Ptáme se však, proč je žakovský atlas určen pouze pro 2. stupeň základních škol (má to dokonce v názvu), když je středoškoláků studujících zeměpis v Česku málo a s největší pravděpodobností se žádnému nakladatelství nevyplatí vytvořit a publikovat zvlášť moderní atlas pro střední školy

i s pracovním sešitem. Vždyť zeměpis se vyučuje dva až tři roky na středních školách dle zaměření. Generalizaci, která je v atlase provedena, středoškoláci ani jejich vyučující určitě nebudou považovat za urážející. Naopak se zde vyskytují pojmy a schémata, která pro ZŠ určená nejsou, ale pro SŠ určitě ano. Příkladem se v kapitole *Vesmír* nachází dosti složitý nákres i popis skočného a hluchého přílivu, v podkapitole *Podnebí* charakteristika semiaridního nebo teplejšího boreálního klimatu. Na ZŠ se doposud používají česká přídavná jména suchý, polosuchý,

studený apod. Ve zjednodušené verzi školního atlasu je také sporné zařazení tří map vědeckých a výzkumných center Spojených států nebo mapy tras deseti hurikánů v Karibiku (družicový snímek Katriny, řez hurikánem i mapu výskytu hurikánů však považujeme za přínosné). Na ZŠ se rovněž nevyučuje Robinsonově nepravému válcovému zobrazení nebo azimutálnímu délkojevnému zobrazení, i když je pozitivní, že kartografové se rozhodli rozšířit obzory školáků, pak ale neobstojí tvrzení autorů, že se snažili atlas zjednodušit oproti původnímu. Hned v úvodu je třeba poukázat i na několik gramatických chyb, na které by měl učitel žáky upozornit. Slovo Bangladéš se nerozděluje Bang-ladéš, Frenštát pod Radhoštěm se ve zkratce nepíše s velkým P, zkratky názvů Slovinsko a Kosovo by neměly končit samohláskou, jak čteme na zdejší mapě: „Slo.“, „Ko.“.

Druhá otázka, kterou si učitel zeměpisu položí po prolistování novým atlasem, je důvod absence map krajů, resp. alespoň regionů soudržnosti, což by pro nakladatele znamenalo přidat čtyři listy, finance v tom tedy jistě nebyly. Nebo autoři atlasu, potažmo redaktoři Kartografie tuší, že se z učiva na ZŠ úplně vyloučí výuka krajů? Školám nezbyvá než nakoupit atlasy Česka od konkurenční firmy SHOCart, která tyto mapy nabízí a kde se tematické mapy Česka dají rovnou komparovat s mapami Evropy. V zeměpisu se přece mají všichni odkazovat na místní region, mají porovnávat vše, co se učí, s poměry ve svém kraji či zemi. Ačkoliv se o atlasu píše jako o prvním, který obsahuje mapy světa i Česka dohromady, není obhajitelné, že neobsahuje kraje.

Z didaktického hlediska je nový atlas zajímavý, množství grafů, tabulek či zajímavostí uvedených v textu známým „Víte, že...“ nebo zařazení syntetických map umožní a usnadní výuku geografického myšlení. Zvláště kapitola *O mapách* dokonale supluje výuku kartografie zařazenou do učebnic šestého ročníku, samozřejmě rozsah tématu bude dále nabádat učitele věnovat se kartografickým dovednostem v každém ročníku. I když i tady se vyskytují drobné chyby, které při výuce žákům učivo neusnadní. Na výškovém profilu reliéfu jsou zaznamenány toky Lomná a Čeladenka, avšak v obecně zeměpisné mapě, která je podkladem pro profil, tyto toky nejsou pojmenovány. Kapitola *Vesmír* se v mnohém neliší od zpracování v ostatních atlasech, zde je ale nutno upozornit grafika, že bílé písmo na žlutém podkladu, nebo zelené a fialové písmo se špatně zvoleným grafickým efektem na khaki podkladu, do publikací určených pro výuku nepatří z důvodu nízkého vizuálního kontrastu. Schéma oběhu Země kolem Slunce si zaslouží také větší pozornost grafika, jelikož zde text zasahuje do náčrtu, a i ten nepatří k nejpřehlednějším, podobně jako na špatně čitelné mapě hustoty zalidnění, kde splývají zbytečně zakreslené toky s hranicemi států.

Zaznamenali jsme, že autoři striktně dodržují nepoužívání pojmu „fyzická mapa“ nebo „politická mapa“, ale uvádějí názvy map jako *Reliéf a povrch* nebo *Státy a území* – zda i toto patří k prvkům, které usnadňují žákům na základní škole orientaci v atlasu, je na zamyšlení. Každopádně na dvoustraně věnované reliéfu

a povrchu světa si žák pomocí názorných nákresů dovede představit rozdíl mezi Mount Everestem a Sněžkou, či hloubkou Mariánského příkopu a Hranické propasti, podobně nápaditě jsou schematicky zobrazeny rozdíly délky světových toků. V tomto atlasu ale postrádáme mapu znázorňující mořské proudy nebo pravidelné větry, což patří k učivu na ZŠ, ale učitelům ztěží vysvětlování hlavních činitelů utvářejících podnebí. Avšak zařazení klimagramů s barevným rozlišením podle jednotlivých typů podnebí znázorněných na mapě patří k didakticky povedeným prvkům. Autoři striktně zařazují do atlasu zdroje, proto nás nepřekvapilo, že právě na mapě podnebí je uvedena Köppenova klasifikace dle Kottke a kol., a věříme, že učitelé tuto informaci nebudou vyžadovat po žácích, ale upozorní je na nutnost zdrojování. Na mapě biomů není zaznamenána hranice dlouhodobě zmrzlé půdy (mapa půd v atlasu není, což pro ZŠ kvitujeme), avšak permafrost jsme nenašli ani u mapy využití půd.

Z didaktického hlediska je nutno položit si otázku, proč v žákovském atlasu chybí mapa objevných cest nebo mapa jazyků (alespoň úředních), obě patří k dobře využitelným v rámci mezipředmětových vztahů. Čtenáře může překvapit téma ekologické stopy, kdy se v mapě nachází procentuální vyjádření dat bez legendy, a nesrozumitelně vysvětlená ekologická stopa a biokapacita. Avšak dále se nacházejí přehledně zpracované mapy zobrazující výživu obyvatel a přístup k pitné vodě, index lidského rozvoje, sociální sítě nebo přírodní ohrožení.

Většina prostoru je v žákovském atlasu vymezena mapám světadílů, jak uvádějí autoři, specifikem atlasu je představení jednotlivých regionů pomocí klíčových témat, asi proto se stalo, že Africe je věnováno 12 map, přestože v praxi se region Afriky vyučuje maximálně pět až sedm hodin. Faktem je, že se učitelé musí oprostit od schematického pojetí regionální geografie a zařadit do svých hodin více problémově orientované výuky. Než uvedeme v této recenzi věcné poznámky k názvosloví v mapách, budeme se zabírat několika malými didaktickými překlepy.

Mapa migrací pro lepší názornost vyžaduje názvy států, bez nich se stává pro žáky nesrozumitelná a málo čitelná. Podobně na politické mapě Asie jsou barvy znázorňující Jordánsko a Saúdskou Arábii odstínem velmi podobné, špatně zvolená velikost písma u Bangladéše způsobuje, že žáci přečtou s určitostí název hlavního města Dháka, který je větší než Bangl. v pozadí. Na výřezu mapy Asie je znázorněna delta Perlové řeky, tu ale žáci na mapě nenajdou, protože řeka je zaznamenána na mapě jako Si-tiang. Mariánský příkop by si určitě zasloužil číselný údaj své hloubky.

Za naprosto nezvládnutou mapu, a proto pro žáky i učitele zbytečnou, považujeme v tématu *Hospodářství* znázornění vyspělé východní Asie, kde zvolené odstíny barevné škály pro vyjádření HDP jsou příliš blízké, čímž je kartogram prakticky nečitelný. Pro zobrazení hospodářských center byly vybrány velmi malé značky, v mapě je zaznamenáno příliš mnoho tzv. vybraných měst. Názvy největších firem splývají s názvy měst. Když už je znázorněn schematicky i obchod

východoasijských zemí se Spojenými státy, Austrálií a Německem, tak měl být zobrazen důsledně se všemi zeměmi regionu. Autoři zcela opomněli zakreslit obchod Tchajwanu, který rozhodně není zanedbatelný a tvoří významný podíl v regionu (cca 300 mld. USD!). Nelogicky je ukázán i obchod některých východoasijských zemí s Vietnamem a Thajskem (navíc opět nedůsledně – v obou případech chybí obchod s Čínou, která je výrazně silnějším obchodním partnerem obou zemí než Japonsko).

Jedna z dalších otázek, kterou si učitel může klást, je dlouholetý problém s určením nejvyššího vrcholu Afriky. Ve školním atlasu (Kartografie 2014) je už řadu let uváděno Uhuru, podobně jako v učebnicích, proč tedy nově je na všech mapách v žákovském atlasu i v tabulce s africkými „nej“ uvedeno Kilimandžáro? Je snad slovo Kilimandžáro jednodušší než Uhuru, nebo je to proto, že anglická Wikipedie uvádí tento masív za nejvyšší vrchol? Co mají učitelé učit?

U map Česka jsme se pozastavili nad mapou národopisných oblastí, kde jsou vyznačeny i historické regiony, jež národopisnými oblastmi nejsou (např. v rámci Těšínského Slezska je zaznamenáno „Jablunkovsko“, které je však nejzápadnější částí Goralska – etnografického regionu, který se táhne přes polsko-slovenské pohraničí až na východ obou zemí). Mezi etnografickými regiony je nelogicky zahrnuto Kravařsko, zaniklý region spjatý s převažujícím německy mluvícím obyvatelstvem, jehož odsunem a dosídlením českou populací zanikl.

Problematická je mapa znázorňující znečištění Česka, kde je nesprávně zvoleno zobrazení oblastí s překročením imisních limitů, kdy limity a míra překročení, a ani časový úsek, nejsou charakterizovány. Žák tedy neví, jaké limity jsou vlastně definovány, zda se v zobrazených regionech překračují limity během týdne, měsíce nebo roku, zda se jedná o mírné překročení v řádu jednotek, nebo silné znečištění řádově v desítkách procent.

Ve všech kartografických dílech lze nalézt diskutabilní názvosloví, posuzovaný atlas není výjimkou. Ve světě západně od našich hranic se Pyrenejský poloostrov nazývá Iberský, což akceptují i mnozí čeští autoři. Podobně je tomu u Severního ledového oceánu, který se takto nazývá v lokálních variantách výlučně v několika jazycích postsovětského prostoru. Mezinárodně rozšířená varianta Arktický oceán by byla jistě vhodnější. Označení světadílu Austrálie je i v české geografii nahrazeno přesnějším termínem Oceánie. Je pochopitelné, že Ostrovy Společnosti ve Francouzské Polynésii jsou označovány jako Společenské, ale významově je to nepřesné. Stejně jako označení Jablonového hřbetu jako Jablonový. S jabloněmi nemá opravdu nic společného, jméno je odvozeno od burjatského „jablon“, ve významu „pěší, pěšky průchozí“.

Jako přínosné pro jiný pohled na svět považujeme zařazení mapy světového hospodářství a dopravy v Robinsonově nepravém válcovém zobrazení nebo neeurocentrické mapy pod názvem *Svět z jiného pohledu* – jedna s východní Asií uprostřed (učitelé na ní mohou demonstrovat pozici Evropy k novému

ekonomickému těžišti světa) a druhá s prohozenou orientací sever-jih. Škoda, že se nenašel prostor ještě k mapě světa s Amerikou uprostřed pro demonstraci výhodné polohy světadílu vůči starému a novému ekonomickému jádru. Určitě by byla taková mapa vhodnější než mapa světa zobrazující makroregiony světa. Zaprvé, takto pojaté makroregiony nejsou v žádné učebnici zeměpisu pro ZŠ. Z druhé, ač rozhodně nejsme stoupenci politické korektnosti šířené v nejrůznějších sférách západní civilizace, musíme zde kriticky zhodnotit názvy makroregionů. Jsme přesvědčeni, že názvy některých makroregionů jsou voleny hodně nešťastně. Faktem je, že světově neexistuje mezi geografy konsensus při vymezování světových makroregionů, protože existují některé zažité fyzicko-geografické regiony (např. Přední Indie), kulturně-geografické regiony (např. Islámský makroregion), politicko-geografické (např. Angloamerika), případně ekonomicko-geografické (rozvojové země). Vytvořit proto komplexně vymezený makroregion, a opatřit ho ještě pro něj výstižným jménem, je úkol nadmíru složitý. Bohužel kombinací různých faktorů vznikly názvy makroregionů, které jsou více než diskutabilní. Asi nejhůř působí vymezení „Ruského makroregionu“, který by jako připomínka ruské koloniální říše iritoval nejen Ukrajince, ale i kavkazské a středoasijské národy, jejichž státy do „Ruského makroregionu“ autoři zařadili. Když už připustíme, že společná koloniální minulost států vymezeného makroregionu spojuje podobně jako u „Latinskoamerického makroregionu“, z hlediska kulturně-geografického je taková podobnost problematická. Již také proto, že ruština není takovým pojítkem, jako španělština a portugalština v Latinské Americe.

Tím se dostáváme k dalšímu problému – označení „Islámský makroregion“. Středoasijské státy a kavkazský Ázerbájdžán snad převážně islámské nejsou? A Pákistán, Bangladéš, Indonésie, Malajsie nebo většina západoafrických zemí? Z tohoto výčtu je zřejmé, že takto pojmenovaný makroregion je pro žáky (a obáváme se, že i pro mnohé učitele) více než matoucí. Název „Indonésý makroregion“ je ještě větší nesmysl než zmíněný „Ruský makroregion“. I když připustíme, že ekonomicky, politicky i kulturně nesmírně heterogenní makroregion jihovýchodní Asie má některé společné rysy v historickém vývoji, je naprosto nelogické přenést ostrovní jméno Indonésie (*nesos* – ostrovy) i na pevninské zadoindické státy, navíc proto, že Indonésie jako stát označuje jen část ostrovní oblasti. Takový zmatek v názvosloví učitelé žákům těžko vysvětlí.

Použití kontinentálních jmen pro názvy makroregionů (Evropský makroregion, Africký makroregion) také není nejšťastnější – Maroko snad není v Africe a Ukrajina v Evropě? Respektive celá severní Afrika není součástí Afriky? Jak to vysvětlit žákům? A když už severní Afrika je součástí „Islámského makroregionu“, proč jeho součástí nejsou Súdán, Mauritánie a další výrazně islámské státy sahelské oblasti? Vymezením „Čínsko-japonského makroregionu“ se autoři vyhnuli rozdlílům mezi oběma hlavními státy, i když Mongolům a Korejcům by se asi pojmenování nelíbilo a dali by přednost neutrálnímu a tradičnímu pojmenování

Východoasijský makroregion. Stejně by se Frankokanadané zlobili nad jménem „Angloamerický makroregion“ a preferovali by Severoamerický makroregion. A u „Australsko-oceánského makroregionu“ musíme upozornit na gramatickou chybu – od Oceánie není adjektivum „oceánský“, ale „oceánický“. Takže shrnuto – pojmenování makroregionů v atlase není šťastné. Zvláště pro žáky základních škol by makroregiony vymezené neutrálními výrazy typu severní, jižní, východní, západní a podobně, byly vhodnější.

Jako ve většině atlasů činí problém zobrazení některých území, jejichž status je sporný, případně států, jejichž území místo státní hranice vymezují jen demarkační linie. Autoři zvolili vcelku chytrou duální metodu. Třeba Džammú a Kašmír je na politické mapě světa rozdělen mezi Pákistán, Čínu a Indii podle faktického stavu barevným rozlišením, ale na fyzicko-geografických mapách je zobrazena demarkační linie. Také v případě Tchajwanu je zvolen kompromis. Všude je sice popsán typem písma jen jako ostrov a na politické mapě světa je zobrazen stejnou barvou jako Čína (ČLR), ale u tematických map se s ním správně počítá jako se samostatnou politickou jednotkou, kterou de facto je.

Celkem logicky nejsou zobrazovány de facto státy nebo de facto anektovaná území, i když by asi nebyl problém např. u (Západní) Sahary napsat do závorky (obsazena od 1975 protiprávně Marokem). Jestliže jsou na mapách zobrazeny Kosovo (uznává ho 101 států OSN a 14 dalších uznání odvolalo) nebo Palestina (uznává ji 138 států), tak Saharu (oficiálně Saharská arabská demokratická republika) uznává 42 členských států OSN (dalších 42 uznání „zmrazilo“), je řádným členem Africké unie (tím je od 2017 i Maroko!) a saharská vláda kontroluje zhruba třetinu nárokovaného území, potom by bylo vhodné nějaké zobrazení Sahary s demarkační linií. Podobně by taková poznámka jako u protiprávní anexe Sahary Marokem mohla být připsána u Krymu nebo Golan. Zejména, když je zařazena detailnější mapa s vymezenými spornými hranicemi Palestiny (dokonce s metropolí al-Kuds, která vůbec není de facto pod palestinskou správou, je pouze nárokována).

V případě fakticky již téměř půl století existujícího Severního Kypru také sporná hranice naznačena není, ale poněkud nelogicky jsou severokyperská města prioritně označena tureckými názvy s řeckými ekvivalenty v závorkách (Rizokarpaso je dokonce jen v turecké verzi Dipkarpaz), což mnoho smyslu nedává. Totéž lze říct o kavkazských de facto státech, které mají za sebou téměř 30 let existence. Sporná hranice de facto států Abcházie, Jižní Osetie-Alanie a Arcachu zobrazena není, ale metropole nesou názvy v jazycích separatistů – abchazská Aqwa (zde je i gruzínské Suchumi v závorce), osetský Cchinval (gruzínsky je ovšem Cchinvali) a Stěpanakert (ázerbájdžánsky ovšem Chankendi – v originále Xankəndi).

Zajímavé se na mapě světa autoři popasovali s nárokem Argentiny na Falklandy, když je uvedeno i jí užívané aspirační jméno Malvíny, na podrobnějších mapách už tato dualita není. Na mapě světa se mohlo objevit jméno chilského Velikonočního ostrova (Rapa Nui), protože ostrov je graficky zaznačen a jeho obří sochy *moai* jsou

učiteli často zmiňováni jako hlavní zajímavost v Oceánii (navíc spojeny s Čechem Pavlem Pavlem, který je dokázal „rozpohybovat“).

S politicky spornými regiony se pojí i vyobrazené vlajky – když už je vyobrazena vlajka Kosova, tak mohla být uvedena i vlajka Tchajwanu (zvláště, když jedno místo zůstalo nevyužito). Chápeme, že Kosovo naše země oficiálně uznala a také stovka dalších zemí, ale obecně Kosovo zůstává stejně jako Tchajwan mimo OSN.

Specifický problém představuje názvosloví. Autoři deklarují záměr pojmenovávat sídla českými exonymy, případně tvary zavedenými českými orientalisty při transkripci z jiných jazyků. Proto v mapách nenajdeme názvy v čínském oficiálním systému pchin-jin, ale tradiční přepisy sinologů, které zhruba odpovídají fonetice daných jmen, což je pro základní školy jistě vhodnější. Škoda, že se tohoto pravidla autoři nedrželi i u přepisu jmen v postsovětských zemích. Navíc v těchto zemích se běžně používaly jednoduché přepisy prostřednictvím ruské cyrilice a zejména starší učitelé měli počestné tvary zažité. Takže určitě by bylo vhodnější psát Samarkand a ne Samarqand, Buchara místo Buxoro, nebo Gjandža místo Gəncə. V úvodu je sice poznámka, že „V atlase jsou pro zahraniční místa a objekty použity české názvy. U obecně známých názvů ... je použit český název a v případě sídel (kde to mapa umožňuje) v hranatých závorkách i místní název... U méně známých českých názvů (menších měst, jezer...) je použit místní název a někde v kulatých závorkách i jeho česká varianta.“ Tento poněkud komplikovaný systém se bohužel nepodařilo dodržet ve všech případech. Zejména v postsovětských zemích občas došlo k záměně těchto pravidel. V Kazachstánu najdeme česká jména s kazašským originálem v závorce – Alma-Ata [Almaty], Bajkonur [Bajqonur] – ale také opačně originál s českým ekvivalentem v závorce – Petropavl (Petropavlovsk), případně chybně v hranaté závorce – Qaragandy [Karaganda]. Přičemž jak Petropavlovsk, tak zejména Karaganda určitě nepatří k méně známým sídlům.

Nejednoznačnost je i na mapě Indie – zde je např. staré jméno s novým v závorce – Bombaj [Mumbaí], ale také nové jméno se starým závorce – Čennaí (Madrás). Podle této logiky mohl být u Ho Či Minova Města v závorce uveden Saigon (ve světě i ve Vietnamu je běžně užíván).

Malá poznámka na závěr a výzva pro Názvoslovnou komisi ČÚZK. Čeští geografové by už konečně mohli začít užívat krátké jméno státu Střední Afrika, když už začali správně používat Jižní Afrika, a ne Jihoafrická republika. Kritici mohou namítnout, že francouzský originál je République centrafricaine, což je skutečně doslova Středoafriká republika, ale krátké jméno je ve francouzštině Centrafrique (na rozdíl od jména regionu Afrique centrale) a ve druhém úředním jazyku sangoštině adekvátně Ködörösêse tî Bêafrîka, zkráceně jen Bêafrîka. Podobně nic nebrání tomu, aby se pro Dominikánskou republiku používalo Dominikánsko nebo Dominikána (tento tvar stále častěji používají naše cestovní kanceláře, ale v polštině, lotyštině nebo ruštině se tvar Dominikana již vžil, francouzština občas užívá La Dominicaine, v haitštině se země nazývá Dominicianie). Ostatně i sami

Dominikánci užívají zkráceně *Dominicana* – ostatně i jméno *Argentina* vzniklo stejným způsobem.

Na závěr si dovolíme konstatovat, že nově vydaný žákovský atlas bude přínosný nejen pro žáky na základních školách, ale také na školách středních. A věříme, že pracovní sešit k žákovskému atlasu bude samozřejmostí na lavicích při výuce zeměpisu.

Barbara Baarová, Přírodovědecká fakulta, Ostravská univerzita,
e-mail: barbara.baarova@osu.cz

Vladimír Baar, Přírodovědecká fakulta, Ostravská univerzita,
e-mail: vladimir.baar@osu.cz

Holeček, M.: *Hrdinové zámořských objevů*.

Vyšehrad, Praha 2019, 360 s. ISBN 978-80-7061-099-4.

Tahle recenze se nepsala snadno. Ani ne tak kvůli knize samotné, ale kvůli autorovi. Nevím, zda se dr. Milan Holeček (který mimochodem, ač o tom asi ani sám nevěděl, zasáhl zásadním životem i do mého curriculum vitae) dočkal jejího vydání, neboť počátkem srpna 2019 zemřel. Pokud měli být *Hrdinové zámořských objevů* završením jeho díla, jde rozhodně o završení důstojné. Škoda, že mu to už nemohu říci osobně.

Dějiny objevitelských cest byly v české literatuře zpracovány již vícekrát – za všechny zmiňme aspoň trojdielné *Dějiny zeměpisu I–III* (1954–68) od Bohuslava Horáka a jeho spolupracovníků, či dvoudílné kompendium dvojice Křivský–Skřivan z 80. let, četná překladová díla nepočítaje. Od těchto knih se ale Holečkova kniha liší v jednom, a to v uchopení problematiky: není totiž pojata z hlediska geografického či chronologického, ale jednotlivé kapitoly jsou vymezeny podle národů – tedy čím Italové (Portugalci, Španělé, Angličané...) přispěli k objevování světa. Teprve pak nastupuje chronologie objevů, resp. další souvislosti – což občas nutí čtenáře zůstat ve střehu a vrátit se v čase. Někde se to povedlo víc, někde méně (mj. v kapitole o amerických objevech, kde se octla Antarktida před Arktidou). Vymezení dle zemí na druhé straně umožňuje zasadit objevitelství do kontextu jejich hospodářské či koloniální politiky: autor se ale jednoznačně soustředí na zeměpisné objevy, nikoli na dobývání nových zemí, jak je patrné mj. v textu o Cortésovi (s. 87).

Co se týče obsahu, autor se držel zásady neutrality, jen vzácně se nechal „strhnout dějem“ (např. fandí Cookovi proti Pearymu). Faktografie je jinak až na drobnosti přesná, v některých kapitolách až objevná (mj. v textu o nizozemské koloniální expanzi a objevech, v podobných pracích někdy opomíjené). Výjimkou

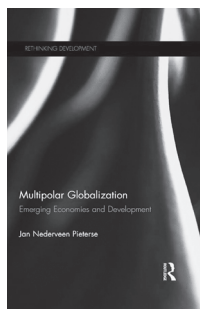

potvrzující pravidlo je informace o tom, že Amundsen jako první projel Severo-východní průjezd od západu na východ – zde patří primát samozřejmě Nordenskjöldovi. Jisté výhrady bych ale měl vůči redakční práci: zapomenutý překlep se může stát, třeba u letopočtu (např. na s. 141), ale už by to nemělo být u jména (třeba Ritsher, s. 321; roztomilí Vajgarové místo Varjagové, s. 273) či zeměpisného názvu (Padua, místo správného Padova, s. 21; Zagorsk se tehdy i dnes jmenuje Sergijev Posad, s. 239). Velkou chybou je ale špatná mapa na s. 18 (to rozhodně nejsou cesty Marka Pola...).

Obecně kladem publikace je její grafická stránka – jak precizně udělané mapy (autorem je Jaroslav Synek), tak bohatý ilustrační doprovod s obrázky různých typů od portrétů přes pomníky až po fotografie různých lokalit včetně „obrázků z vesmíru“, které jsou k dispozici díky americké agentuře NASA. Naopak v knize zcela chybí (!) aspoň stručný seznam použité či doporučené literatury. Celkově jde ale o knihu pěknou, čtivě napsanou, která může zaujmout odbornou i laickou čtenářskou obec: a autor, ač již na nás kouká shora, na ni může být hrdý.

Jiří Martínek, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha,
e-mail: martinek@hiu.cas.cz

Nederveen Pieterse, J.: Multipolar Globalization. Emerging Economies and Development. Routledge, Londýn a New York 2018, 248 s. ISBN 987-1-138-23228-0.

„Jako obří ropný tanker, svět se pomalu otáčí.“ Touto větou začíná Jan Nederveen Pieterse, profesor globálních studií na Univerzitě Santa Barbara v Kalifornii, interpretaci změn, kterou do globálního geopolitického a geoeconomického uspořádání přináší rychlý ekonomický růst Číny a některých dalších regionů globálního Jihu. Kniha *Multipolární globalizace* není tradiční analýzou globalizace z pohledu ekonomie, sociologie nebo mezinárodních vztahů, ale představuje specifický žánr „analýzy současnosti“, ve které Nederveen Pieterse usiluje o identifikaci typických rysů epochy, ve které

žijeme, a to pomocí citlivé diskuze rozlišující symptomy dlouhodobých změn od málo podstatných krátkodobých trendů. Jeho interpretace kombinuje přístupy čtyř akademických disciplín: rozvojových studií, politické ekonomie, sociologie a kulturních studií (ve všech těchto oborech Nederveen Pieterse dříve publikoval a přednášel). Jeho interpretace je však užitečná i pro geografy. Nejen proto, že se opírá o autory, jako je Peter Dicken nebo David Harvey, nebo že zmiňuje konkrétní velké infrastrukturní projekty, které přispívají ke konkrétním změnám teritoriálního rozložení globální ekonomiky, ale především proto, že cíl knihy je

shodný s obecným cílem geografie: interpretace současného světa a změn v něm probíhajících.

V čem podstatném se transformace probíhající v současnosti liší od globalizace 20. století? Je vzestup Číny a dalších rychle rostoucích ekonomik jen další epizodou v historii vzestupu a pádu mocností, jen přemístěním hlavních center, které nemá zásadní vliv na logiku kapitalistické akumulace, nebo je začátkem formování nových forem kapitalismu? Vede nová geografie mezinárodního obchodu jen k zapojování nových trhů a států do globálního systému (k „vynořování“ nových ekonomik z pohledu velkých investorů), nebo je součástí změn také vytváření nových společností? Představují tyto změny pokračování, obcházení, rozšiřování, nebo konec neoliberalismu? Jaké důsledky má růst na vývoj sociálních a geografických nerovností? Tyto otázky patří k těm klíčovým, na které autor hledá odpověď.

Kniha je strukturována do deseti kapitol. První čtyři jsou více popisné, zaznamenávají růst asijských ekonomik do historického kontextu (vč. konceptu orientální globalizace), identifikují hlavní trendy v oblasti mezinárodního obchodu (tj. konfigurace nové geografie obchodu), financí (nárůst financionalizace, tj. profitu z transakcí nevázaných na reálnou ekonomiku věcí a služeb), institucí (rozpad Washingtonského konsenzu a oslabení mezinárodních institucí, jako je Světová banka, Mezinárodní měnový fond a Světová obchodní organizace) a geopolitiky (přechod od hegemonie Spojených států k multipolaritě), identifikují hlavní strukturální odlišnosti asijského kapitalismu od angloamerického a diskutují potenciál zemí BRICS (jako společné kategorie) hrát významnou roli v globální ekonomice a politice.

Následující čtyři kapitoly podrobněji diskutují vybraná témata globální transformace: strukturální dopady krize z let 2007–2009 na vývoj po jejím skončení, význam probíhajících změn na vývoj sociálních nerovností, přístupy, kterými západní média reprezentují vzestup nezápadních ekonomik, roli středních tříd a význam změn pro demokracii a instituce (vládnutí). Devátá kapitola, nazvaná *Odvšivení teorie*, identifikuje klíčové problémy současné sociální teorie, které omezují konceptuální prostor pro interpretaci probíhajících transformačních procesů, a navrhuje epistemologické a metodologické změny, potřebné pro otevření tohoto konceptuálního prostoru. Krátká závěrečná kapitola shrnuje hlavní trendy.

Nederveen Pieterse při hledání odpovědí postupuje induktivně, klade otázky a skládá fakta a názory, užitečné k jejich zodpovězení. Nevychází ze žádné radikální ani jiné předem dané perspektivy. V pramenech zřetelně převažují mainstreamové zdroje, jako jsou oficiální zprávy a databáze Světové banky a neoliberální periodika jako *Financial Times*, *Wall Street Journal* nebo *The Economist*. Přestože příležitostně pracuje s empirickými daty, nezajímá se příliš o povrchové jevy, ale o projevy hlubších, strukturálních transformací, které odhalují dlouhodobé procesy – *longue durée* v Braudelově smyslu. Argumenty jsou podrobně zdůvodněné a spíše opatrné, formulované s vědomím nejistoty, kterou analýza současnosti

obsahuje: „Je nepochybné, že dochází k přelomu v trendu vývoje, ale je příliš brzy na to, abychom mluvili o nových konfiguracích“ (s. 21). Přesto teoreticky fundovaná a široce ukotvená diskuze, opírající se o hlubokou znalost historických souvislostí, postupně odhaluje hlavní procesy formující nové globální uspořádání, jejich důsledky a podstatné problémy, které přináší. Postupně se vynořují také Nederveen Pieterseho kritické postoje, zejména vůči roli mezinárodních i státních institucí a vůči politikám, nastaveným západními ekonomickými a politickými elitami. Není to kritika konkrétních rozhodnutí, slabých míst nebo externalit, ale kritický pohled na obecná hodnotová východiska a představy o světě, z nichž tyto politiky vycházejí (kritika „pohledu na svět z Davosu“). Jeho kritický hlas je silný i proto, že nevychází z některé radikální alternativy, kterou mainstream dokáže marginalizovat, ale že jde o hlas zevnitř.

Co Nederveen Pieterseho interpretace vypovídá o současném světě? Hlavním hybatelem změn globálního systému jsou „vynořující se ekonomiky“. Za ně autor považuje rozvojové země s tempem ekonomického růstu převyšujícím 5 %, kterých je 23 (součástí jsou země BRICS). Spolu s dalšími rozvojovými zeměmi vytvářejí více než polovinu globálního HDP (50,4 % v roce 2013). S růstem bohatství přichází také růst vlivu. Ten se projevuje prakticky ve všech oblastech, od financí po umění. Dynamická kategorie „vynořujících se“ ekonomik je někdy označována Wallersteinovým pojmem semiperiferie nebo – protože většina leží v Asii – zjednodušeně jako Východ. Globální transformaci, jejímiž jsme svědky, je tak možné konceptualizovat jako přechod od unipolarity s hlavním pólem v zemích Severu a dominancí vztahů Sever–Jih k multipolaritě, v níž význam vztahů Sever–Jih klesá a roste význam vztahů Východ–Jih (typickými příklady je spolupráce Číny a Indie s Afrikou a Latinskou Amerikou) a Jih–Jih. „Dělicí linie dnes nevedou mezi Severem a Jihem, ale mezi obchodně (a fiskálně) deficitními zeměmi (jako jsou Spojené státy nebo Spojené království) a ziskovými zeměmi (z východní Asie, dále Německo a země exportující energii)“ (s. 115). Vzestup Asie je projevem směřování k předmoderní geopolitické konfiguraci: v 18 z posledních 20 století pocházela nadpoloviční většina globální produkce z Asie (s. 3).

Tyto změny však nejsou projevem nějaké skryté historické kauzality, ale výsledkem konkrétních procesů, probíhajících v současnosti. Růst asijských ekonomik zpočátku umožnily neoliberální politiky, které od 70. let 20. století prosazovaly washingtonské instituce a které vedly k deregulaci obchodu a podpoře programů exportně orientované industrializace (symbolizované zvláštními ekonomickými zónami), jejichž důsledkem byl přesun výroby a části služeb ze Severu do zemí s levnou pracovní silou, což přilákalo také velké investory. Tyto motory růstu sice fungují i v současnosti, jejich běh však není udržitelný, a to především ze dvou důvodů. Za prvé je závislý na poptávce ze Severu, která klesá, v Evropě v důsledku fiskálních úspor (tzv. *austerity*) a ve Spojených státech v důsledku zavádění nových obchodních bariér (politika *America First!* Donalda Trumpa). Za druhé proto, že

jeho předpokladem jsou nízké mzdy, které se však s ekonomickým růstem zvyšují. Důsledkem je tzv. past středních příjmů, která nastává, když HDP na obyvatele dosáhne zhruba 30% úrovně Spojených států, a do které spadly zejména ekonomiky jihovýchodní Asie: ve snaze o udržení konkurenceschopnosti jejich vlády brání růstu mezd, což v důsledku omezuje další růst domácí ekonomiky. Udržitelnou strategií růstu je proto podpora domácí poptávky a nahrazení poptávky ze zemí Severu exportem do zemí Jihu (podpořeného investicemi v těchto zemích). Proto mají takový význam čínské infrastrukturní projekty – jak v Číně, tak v zahraničí. Symbolizují přechod od růstu vedeného exportem zboží k růstu vedenému investicemi. Program Nové Hedvábné stezky („Jeden pás, jedna cesta“) vyhlásila Čína v roce 2013 v reakci na pokles poptávky ze Severu postiženého ekonomickou krizí. V roce 2016 do projektu Nové Hedvábné stezky bylo zapojeno už 60 států. Nederveen Pieterse tento program přirovnává k Marshallově plánu a věnuje mu samostatnou kapitolu.

Po desetiletí jsme byli vystaveni působení ideologie neoliberalismu, až mnozí uvěřili propagandě o všemocnosti trhu. Poté, co dluhy finančních korporací z Wall Street a velkých bank byly vykoupeny veřejnými penězi a investičními fondy asijských států, se však „sen globálního volného trhu zhroutil“ (s. 137). „Svoboda byla vždy jazykem moci a doktrínou hegemonů, a volný trh je doktrínou vítězů. Když se však vítězové stávají poraženými, jazyk i politika se stáčí k protekcionismu“ (s. 139). Spojené státy a Spojené království, bašty neoliberálního kapitalismu, dnes zavádějí více protekcionista opatření než rostoucí ekonomiky Asie. Jak tento paradox mediálně komunikovat veřejnosti? Nederveen Pieterse identifikuje jako tři hlavní způsoby reprezentace vzestupu Východu a Jihu v západních médiích jeho ignorování, obviňování ze stagnace Západu, a reprezentování jako hrozby. Převažuje huntingtonovský diskurz střetu civilizací, který prezentuje kulturní rozdíly jako významnější než ekonomické soupeření. Válka proti teroru homogenizuje islám a představuje ho jako hrozbu. „To vyhovuje bezpečnostním expertům, pro které je terorismus náhradou za studenou válku; pravicovým stranám, které ztratily nepřítel v podobě komunismu; i západním médiím, která milují připravené narativy“ (s. 141). Obsese islámem a Blízkým východem je přitom záležitostí Spojených států a Evropy: „V Brazílii, jižní Africe, Koreji a ve většině světa něco takového stěží existuje“ (s. 140).

Kapitalismus není pro Nederveen Pieterseho homogenní moloch, který buď je, nebo není, ale přežívá díky diverzitě současně existujících více typů kapitalismu. Autor diskutuje především tři: liberální tržní ekonomiky angloamerického typu, státem řízené tržní ekonomiky (např. Severní Korea, Kuba) a koordinované tržní ekonomiky skandinávského typu, kam řadí i na rozvoj zaměřené státy (*developmental states*) východní Asie, jako je Čína nebo Japonsko. Krize let 2007–2009 nebyla podle něj krizí kapitalismu, ale krizí především liberálního kapitalismu, přičemž tato krize byla projevem dlouhodobé strukturální nerovnováhy domácí

ekonomiky, akumulované od 80. let, především ve Spojených státech. Za jednu z jejích hlavních příčin vidí financionalizaci, tj. růst obchodu s finančními produkty nevázanými na reálnou ekonomiku. „Angloamerický finanční sektor je rozsáhlý, propojený s politikou, a vymknutý kontrole“ (s. 119). Politika zvolená k řešení krize přitom problém ještě prohloubila, protože sanace bank státem a politika fiskálních úspor přenesly zátěž z bank na domácnosti, čímž dále posílily roli finančního sektoru.

Koordinované tržní ekonomiky se silnou rolí státu naproti tomu obstály mnohem lépe a představují dnes dynamičtější model. Ekonomický úspěch východoasijských ekonomik dělá tento model atraktivní i v jiných regionech Východu a Jihu. Zásadní otázkou není, jestli trh, nebo stát, ale jaký typ státu. Nederveen Pieterse připomíná Polanyiho tezi, že trhy jsou vždy ukotvené v institucích, a proto jsou politické. „Z ekonomických otázek není možné vyloučit politiku, a když je politika součástí ekonomiky, jsou výsledky podmíněné a nepředvídatelné“ (s. 195).

Růst „vynořujících se“ ekonomik vedl začátkem našeho století ke snížení nerovnosti mezi státy: globální hodnota Giniho indexu pro státy světa se v letech 2002 až 2008 snížila, snad poprvé v historii. Současně s tím však narostly nerovnosti uvnitř států, sociální i regionální, a to téměř univerzálně: v zemích Severu, Východu i Jihu. Globalizace a nové technologie totiž otevřely nové ekonomické příležitosti, kterých dokázali lépe využít ti lépe situovaní: vzdělanější, bohatší, regiony v exponované poloze. Mají-li z nových příležitostí čerpat i ostatní, hůře situovaní, vyžadujete to nové způsoby regulace a nové instituce. Ty však vznikají až se zpožděním: „žijeme v éře digitálního kapitalismu a analogové regulace“ (s. 98). Sociální nerovnosti přitom nejsou pro růst nezbytné, naopak, ohrožují růst, a snižují kolektivní kvalitu života. Důležitější než ekonomický růst je kvalita růstu a funkční instituce, které regulují přerozdělení efektů růstu. Jestliže boj s chudobou je podle Nederveen Pieterseho snadný, protože v něm lze dosáhnout politického konsenzu, snahy o snížení sociálních nerovností ohrožují existující struktury sociálních privilegií a mocenskou hierarchii, a jsou proto politicky výbušné. Tím se opět dostáváme k roli politik a institucí: sociální rovnost nezávisí na růstu ani ekonomické úrovni, ale na fungování sociálních a politických institucí.

Multipolar Globalization není učebnicí: otvírá více otázek, než nabízí odpovědí. Už vůbec není učebnicí geografie: z teritoriálního hlediska je její pohled, až na některé kapitoly, málo detailní. Ale nabízí obecné teze o zásadních proměnách uspořádání současného světa, které můžeme využít při interpretaci konkrétních geografických otázek v konkrétních regionech. Vedle toho Nederveen Pieterseho interpretace současnosti nabízí teze o možných řešeních současné komplexní krize. Nejsou to žádná radikální řešení. Nederveen Pieterse je reformista: nenabízí ani nehledá žádnou alternativu ke kapitalismu, ale věří v možnost udržitelného inkluzivního rozvoje, který zvýší kvalitu života celé společnosti a kterého by bylo možné dosáhnout změnou politik a reformou institucí, s jasným důrazem

na posílení regulačních mechanismů a institucí. Slabou stránkou tohoto pohledu je malá pozornost věnovaná environmentálním limitům. Nederveen Pieterse si je dobře vědom negativních environmentálních dopadů růstu a příležitostně je zmiňuje, ale v jeho rovnici směrů globální geoeconomické a geopolitické rekonfigurace tyto limity velkou váhu nemají.

*Petr Daněk, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita,
e-mail: danek@sci.muni.cz*